

MARZENA KUBISZ

 <https://orcid.org/0000-0002-0194-472X>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Instytut Literaturoznawstwa

Diety roślinne w relacjach dzieci, czyli o poszerzaniu kulturowej historii weganizmu*

Растительные диеты в повествованиях
детей, или расширение культурной
истории веганства

Абстракт

Publikacje, poświęcone kulturowej historii weganstwa, głębokie i wszechobjawiające, создают впечатление, что веганства придерживались и о нем рассказывали только взрослые и что дети не принимали участия в его развитии. В статье опровергается это предположение и доказывается необходимость включения детских рассказов в культурную историю диеты без мяса. Учитывая значение повествования от первого лица для анализа процессов формирования личности, автор предлагает выбрать и подвергнуть детальному прочтению веганские автобиографии, включая детские голоса. Исследуя историческое измерение детских нарративов от

Plant-Based Diets in Children’s Accounts,
or on Expanding The Cultural History
of Veganism

Abstract

Publications on the cultural history of veganism, insightful and inclusive as they are, give the impression that it has been experienced and narrated by adults only and that children have had no part in it. The article challenges this assumption by postulating to include children’s accounts in the cultural history of meatless diets. Given the importance of first-person narratives for analyzing the processes of identity formation, the author proposes to delineate and undergo a detailed reading of the repository of vegan autobiographies and introduce children’s voices into it. Undertaking a study of the historical dimension of children’s first-person narratives, the author looks at the 19th-century vegetarian

* W niniejszym artykule posługuję się pojęciami kulturowej historii weganizmu oraz wegańskich narracji pierwszoosobowych w sposób inkluzywny, który pozwala na objęcie nimi zarówno doświadczeń oraz praktyk weganizmu, jak i wegetarianizmu. Dla zachowania zgodności historycznej – termin „weganizm” wprowadzony został dopiero w roku 1944 – w odniesieniu do XIX wieku posługuję się pojęciem wegetarianizmu, pomimo tego, że wielu z ówczesnych wegetarian odmawiało spożywania jakichkolwiek produktów odzwierzęcych.

первого лица, автор обращается к детским веганским журналам XIX века и знакомит с голосами детей и их опытом.

Ключевые слова: история веганства, повествование от первого лица, детские голоса, викторианские журналы

periodicals for children and brings to light their voices and experiences.

Keywords: history of veganism, first-person narratives, children's voices, Victorian periodicals

[...] pomyślałam, że może chcielibyście wiedzieć, co jedna z waszych towarzyszek w wegetarianizmie myśli na ten temat¹.

Historia ponownie pochyła się nad człowiekiem².

Wstęp

W 1903 roku w ręce redaktorów „The Children’s Garden”, wegetariańskiego czasopisma dla najmłodszych, trafił list autorstwa nastoletniej Alice Walsh, która opisała w nim swoje doświadczenia związane z lekturą periodyku oraz działalnością na rzecz zwierząt. Spory fragment listu poświęcony został codziennej praktyce bezmięsnej diety i wyzwaniom, które towarzyszyły autorce i jej rodzeństwu:

Od dwunastu lat nikt z nas nie przyjmuje pokarmów mięsnych żadnego rodzaju; często rozmawiamy z naszymi przyjaciółmi o humanitaryzmie w diecie i ubiorze oraz nienoszeniu futer, piór i dziecięcych rękawiczek. [...]

Gdy urządzamy przyjęcie, podajemy naszym gościom kanapki z pomidorami i paszteciki z „kielbaskami”, które mogą bezpiecznie jeść, ponieważ nie są „workami tajemnic”, jak te, do których są przyzwyczajeni. Obie potrawy zawsze wszystkim smakują i niejednokrotnie byliśmy proszeni o podanie przepisów na ich przyrządzenie³.

Relacja Alice Walsh brzmi zaskakująco współcześnie. Zapewne zwracają naszą uwagę niezmiennosc pewnych dylematów etycznych, w tym przypadku tych zwią-

¹ Hygeia Wallace, „Address”, *The Children’s Realm*, February (1908): 33. Jeśli nie zaznaczono inaczej, wszystkie tłumaczenia cytatów obcojęzycznych pochodzą od autorki niniejszego artykułu.

² Ewa Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005), 23.

³ Alice Walsh, [list do redakcji], *The Children’s Garden*, June (1903): 86.

zanych z modą, oraz bliskie współczesnym weganom poszukiwanie substytutów mięsa. Przytoczony fragment może być jednak interesujący nie tylko ze względu na podobieństwo wyzwań moralno-kulinarnych. Dzięki niemu słyszymy głos członkini grupy najmłodszych uczestników ruchu wegetariańskiego, którego formalny początek przypada na rok 1847, kiedy to w Anglii powstaje pierwsze na świecie Towarzystwo Wegetariańskie. List Alice Walsh wprowadza nas w świat wiktoriańskiego wegetarianizmu dzieci, który funkcjonuje na obrzeżach kulturowej historii. Liczne publikacje na temat historii diet roślinnych, pomimo tego, że wnikliwe i dogłębne, sprawiają nieodparte wrażenie, że weganizm był doświadczany i opisywany wyłącznie przez dorosłych, a dzieci nie miały w jego rozwoju żadnego udziału. Taki stan rzeczy jest w dużej mierze spowodowany faktem, że, jak zauważa Karolina Szymborska, „dziecko i dzieciństwo ciągle pozostają na marginesie refleksji naukowej, filtrowane przez dorosłą soczewkę, która uznała je za podmiot słaby i niepełny, definiowany niemal wyłącznie jako katalog różnych braków”⁴. Białe plamy historii weganizmu odsłaniają nieznana historię dziecięcego udziału. W niniejszym artykule postuluję zasadność wprowadzenia głosów dziecięcych do repozytorium pierwszoosobowych narracji weganizmu. Wskazuję również na konieczność włączenia ich zarówno do badań nad historią weganizmu, jak i do refleksji nad kondycją weganizmu we współczesnym świecie oraz jego przyszłością. Odwołując się do dziewiętnastowiecznej historii ruchu wegetariańskiego w Anglii oraz do wegetariańskich czasopism dla dzieci publikowanych przez członków ruchu w okresie od 1893 do 1914 roku, pokazuję, że nowe perspektywy badawcze wprowadzane przez *childhood studies*, zestawione z potencjałem badawczym zwrotu autobiograficznego, tworzą pozycję interpretacyjną pozwalającą wydobyć na światło dzienne dotychczas pomijaną historię dziecięcego doświadczenia wegetarianizmu oraz rolę, którą przypisano najmłodszym w propagowaniu nowego, zreformowanego stylu życia.

Repozytorium pierwszoosobowych narracji wegańskich

W 2002 roku brytyjskie Towarzystwo Wegańskie opublikowało *Vegan Stories*, antologię krótkich tekstów, które przybliżają czytelnikom różnorodne aspekty wegańskiej praktyki widzianej z perspektywy, między innymi, codziennego życia wegańskiej rodziny, ruchu na rzecz praw zwierząt czy też doświadczeń kulinarnych

⁴ Karolina Szymborska, „*Children studies* jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem”, *Teksty Drugie*, nr 1 (2016): 189–205, <https://doi.org/10.18318/td.2016.1.12>.

i związków miłosnych. W przedmowie do zbioru Benjamin Zephaniah, brytyjski poeta, weganin i performer, zauważa, że są to „historie, które mają znaczenie, historie, które przypominają nam, że nie istnieje stereotyp weganina i że wszyscy przybyliśmy tu z różnych miejsc”⁵. Julie H. Rosenfield, pomysłodawczyni i redaktorka *Vegan Stories*, zwraca z kolei uwagę na konieczność podjęcia próby odpowiedzi na dwa pytania: kim jest weganin/weganka oraz jak to jest być weganinem/weganką⁶. Aktualizacja odpowiedzi na te pytania wydaje się istotna z tego względu, że dyskursy weganizmu podlegają ciągłej ewolucji, podobnie jak konteksty społeczno-polityczne, w których zostają ukształtowane.

Narracje pierwszoosobowe przynoszą odpowiedzi na pytania sformułowane przez Rosenfield. Głosy wegan i weganek opowiadających o tym, czym jest dla nich odejście od konsumpcji mięsa i nabiału oraz zaprzestanie używania produktów pochodzenia zwierzęcego, docierają do nas z coraz większą mocą. Wynika to z faktu rosnącej widoczności weganizmu zarówno w przestrzeni społecznej, jak i w przestrzeni humanistycznych badań naukowych, które zajmują się między innymi reprezentacjami weganizmu w kulturze i literaturze oraz społecznym wymiarem weganizmu. Głosy osób stosujących diety roślinne dochodzą do nas z różnych źródeł i kierunków, mają różną formę oraz moc sprawczą, ale razem tworzą repozytorium pierwszoosobowych wegańskich narracji, ważne źródło wiedzy o doświadczeniach związanych z przejściem na weganizm. Stanowią materiał badawczy pozwalający na przyjrzenie się między innymi karnistycznym mechanizmom znaczeniowoczym kształtującym praktyki codzienności oraz epistemologicznemu wymiarowi weganizmu, który odsłania procesy kształtowania wiedzy wegańskiej. Obejmują one między innymi kwestie związane z dostępem do informacji na temat weganizmu, dostępem do wiadomości o przemyśle mięsny oraz jego wpływie na jednostkę i środowisko, psychologiczne skutki tej wiedzy oraz epifanie wegańskie, momenty odpowiedzialne za stopniowe bądź też nagłe zmiany stylu życia⁷.

Zgromadzenie wypowiedzi wegan i weganek w ramach repozytorium pozwala na opracowanie pierwszoosobowych narracji wegańskich pod kątem czasu ich powstania, a więc kontekstu kulturowo-historycznego, tożsamości podmiotu (płeć biologiczna i kulturowa, wiek, rasa, wykształcenie, status społeczny) oraz pod kątem form wypowiedzi (felietony, wystąpienia publiczne, wywiady, blogi, filmy dokumentalne, autobiografie). Zebrane w ten sposób głosy poddają się opisowi zarówno w makro-, jak i mikroskali. Badania w makroskali oznaczają podjęcie próby ana-

⁵ Benjamin Zephaniah, “Foreword”, in *Vegan Stories*, ed. Julie H. Rosenfield (St Leonards-on-Sea: The Vegan Society, 2002), 12.

⁶ Julie H. Rosenfield, “Introduction”, in *Vegan Stories*, 15.

⁷ Więcej o epistemicznym wymiarze wiedzy wegańskiej zob. Marzena Kubisz, “Vegan Literature for Children: Epistemic Resistance, Agency and the Anthropocene”, in *The Routledge Handbook of Vegan Studies*, ed. Laura Wright (London–New York: Routledge, 2021), 65–75.

lizy ewolucji samoświadomości wegańskiej na przestrzeni wieków, podczas gdy w mikroskali obejmują między innymi prześledzenie procesów budowania wiedzy wegańskiej na poziomie jednostkowym oraz psychologiczny i społeczny wymiar przejścia na dietę roślinną.

Pierwszoosobowe narracje dziecięce, stanowiące jedno z głównych źródeł naszej wiedzy o dziecięcym doświadczeniu weganizmu, należą do rzadkości. Drugim, znacznie lepiej reprezentowanym źródłem pozwalającym na zrozumienie dziecięcego doświadczenia weganizmu są pierwszoosobowe narracje doświadczenia dzieciństwa we wspomnieniach dorosłych. Razem tworzą autobiografię dziecięcego weganizmu, wielopoziomowy zbiór tekstów funkcjonujący na przecięciu wielu często uzupełniających się dyskursów.

Badania nad autobiografiami dziecięcego weganizmu rozpisany na głosy dzieci i dorosłych piszących o własnych doświadczeniach odsłaniają kilka zjawisk. Wypowiedzi dorosłych wspominających okres dzieciństwa w kontekście „wegańskich epifanii” są stosunkowo łatwo dostępne. Przykładem takich zapisów może być wspomniana już książka *Vegan Stories*, której podtytuł brzmi: *What's it really like being a vegan? Vegans from around the world, ages 2 to 92, tell their true-life stories*, czy też *Why I Will Always Be Vegan. 125 Essays from Around the World*⁸. Tym, co cechuje tego typu publikacje, jest fakt, że głosy, które słyszymy, zawsze należą do dorosłych. Obietnica złożona w podtytule *Vegan Stories* jest obietnicą złożoną na wyrost: owszem, słyszymy opowieść 92-letniej pionierki weganizmu, ale już doświadczenia dwulatka są z oczywistych względów relacjonowane przez dorosłych. Głos starszych dzieci, mających samoświadomość wegańską, jest nieobecny. Z kolei w publikacji *Why I Will Always Be Vegan...* w ogóle nie bierze się pod uwagę kategorii wiekowej (nie wiemy, ile lat mają autorzy esejów) i również nie uwzględnia się specyfiki dziecięcego doświadczenia weganizmu.

W budowaniu dziecięcego repozytorium pierwszoosobowych narracji weganizmu pomocny okazuje się Internet, przy czym znalezienie tego typu wypowiedzi nie należy do najprostszych zadań. Wpisanie do wyszukiwarki haseł: „dzieci o weganizmie” czy też „co dzieci myślą o weganizmie”, skutkuje przede wszystkim znalezieniem stron poświęconych wpływowi diety wegańskiej na rozwój psychofizyczny dzieci. Strony, które zamieszczają wypowiedzi samych dzieci na temat diety roślinnej, są zjawiskiem nadzwyczaj rzadkim. Należy do nich videoblog Fitmomma, którego autorka udostępnia na platformie YouTube przeprowadzony przez siebie wywiad z jej dziećmi w wieku 2 i 4 lat, zatytułowany *Do Kids Understand Veganism? What Real Vegan Kids Say About Being Vegan*⁹. Innym przykładem dają-

⁸ Katz Butterflies, ed., *Why I Will Always Be Vegan. 125 Essays from Around the World* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015).

⁹ “Do Kids Understand Veganism? What Real Vegan Kids Say About Being Vegan”, Fitmomma, 14.03.2018, <https://www.youtube.com/watch?v=D76d9o2IW8w> (dostęp: 27.01.2023).

cym wgląd w dziecięcy odbiór weganizmu jest strona VegNews, gdzie znajdziemy wywiad z Shioną „Shi” Curry (w profesjonalnych kręgach kulinarnych znaną jako Shi LaChef)¹⁰, nastoletnią wegańską szefową kuchni, założycielką własnej firmy o nazwie S.N.A.C. – Shi’s Natural Approach to Cooking.

Dziecięcy głos wegański najsilniej wybrzmiewa na stronach organizacji People for the Ethical Treatment of Animals (PETA). Jej strona, PETA Kids, skierowana bezpośrednio do dzieci, zawierająca materiały popularyzujące troskę o zwierzęta i odpowiedzialność wobec nich, kładzie ogromny nacisk na znaczenie diety wegańskiej. Zakładka pt. Videos zawiera szereg krótkich filmów, które oddają głos starszym dzieciom: mówią one między innymi o weganizmie, zachęcają inne dzieci do przejścia na dietę bezmięsną oraz pokazują, że weganizm nie ogranicza się tylko i wyłącznie do jedzenia, demonstrując tym samym pogłębione, kontekstowe rozumienie diety roślinnej¹¹.

Autobiografie weganizmu zajmują na tle historii weganizmu miejsce szczególne z tego względu, że stanowią źródło cennej wiedzy o strategiach wzmacniających dominujące dyskursy antropocentryczne oraz o przestrzeniach epistemicznego oporu, który generują. Autobiografie dziecięcego weganizmu poszerzają spektrum badawcze o refleksję na temat dziecięcej sprawczości i podmiotowości, miejsca dziecka w kulturze i w badaniach kulturowych oraz znaczenia i kształtu pedagogiki wegańskiej. Pozwalają również na odsłonięcie aspektów dziecięcego weganizmu, związanych między innymi z funkcjonowaniem w grupie rówieśniczej, doświadczeniami społecznej alienacji czy też z formami dziecięcego buntu zarówno wobec domowych tradycji kulinarnych, jak i praktyk kulturowych. Co ciekawe, to przeszłość, a nie terażniejszość, dostarcza nam najbogatszych i najbardziej zróżnicowanych materiałów do badań nad dziecięcym doświadczeniem stosowania diet roślinnych.

Dziecięce głosy (z) wegetariańskiej przeszłości

Wydawać by się mogło, że idea tworzenia materiałów skierowanych bezpośrednio do dzieci, dająca im możliwość wyartykułowania swoich poglądów na temat diety roślinnej, jest produktem współczesności. Badania nad pierwszoosobowymi narracjami dziecięcymi przynoszą jednak zaskakujące odkrycie: jest nim bogaty wymiar historyczny, który pozwala na prześledzenie ewolucji ich retoryki, stylistyki

¹⁰ Karen Asp, “This 14-Year-Old Wants To Change the Way Kids Think About Vegan Food”, VegNews, 12.05.2019, <https://vegnews.com/2019/5/this-14-year-old-wants-to-change-the-way-kids-think-about-vegan-food> (dostęp: 27.01.2023).

¹¹ “Videos”, PETA Kids, <https://www.petakids.com/videos/> (dostęp: 27.01.2023).

i argumentacji. I tak oto znajdujemy się w wiktoriańskiej Anglii, gdzie w ostatnich latach XIX wieku członkowie ruchu wegetariańskiego, stojący przed koniecznością jego ożywienia, postanawiają, że dzieci stanowiąc będą nową i ważną grupę adresatów wegetariańskich treści. Otwarcie się ruchu wegetariańskiego na dzieci oznaczało w praktyce stworzenie takich warunków, w których mogłyby one zacząć kształtować swoją wegetariańską tożsamość, pogłębiać poczucie przynależności do ruchu wegetariańskiego, tworzyć wegetariańską wspólnotę oraz które mogłyby sprawić, że ich głosy zaczęły być słyszalne w przestrzeni publicznej. Kluczowe dla osiągnięcia tych celów okazało się powołanie do życia w 1883 roku dziecięcego oddziału Towarzystwa Wegetariańskiego The Daisy Society oraz rozpoczęcie w 1893 roku wydawania skierowanych do najmłodszych wegetarian czasopism, które z przerwami ukazywały się do roku 1914. Na to, co dzisiaj stanowiąc może swego rodzaju kanon publikacji wegetariańskich dla dzieci, złożyły się trzy czasopisma: „The Daisy Basket” (1893–1894), „The Children’s Garden” (1900–1905) oraz „The Children’s Realm” (1906–1914).

Wegetariańskie czasopisma dla dzieci wydawane w Anglii na przełomie XIX i XX wieku nie tylko są świadectwem zmian zachodzących w sposobach funkcjonowania brytyjskiego ruchu wegetariańskiego, ale stanowią przede wszystkim unikalny zapis tego, w jaki sposób wegetarianizm stawał się częścią codziennego doświadczenia dzieci. Do chwili powstania pierwszych czasopism dla najmłodszych członków ruchu, a więc do momentu stworzenia przestrzeni, w których dziecięce głosy miały szansę zostać wysłuchane, ich siła wyrazu była znikoma ze względu na ich rozproszenie i brak strukturalnego zaplecza, które zapewniłoby im słyszalność. Pojawiały się sporadycznie w opracowaniach na temat diety wegetariańskiej dzieci publikowanych w oficjalnych czasopismach wydawanych przez ruch wegetariański. Takim przykładem zapisu dziecięcego doświadczenia społecznego wymiaru przejścia na dietę roślinną jest list opublikowany na łamach „The Vegetarian Messenger” w 1857 roku, który daje wgląd w poczucie osamotnienia młodego wegetarianina:

Praktykuję go [wegetarianizm – M.K.] pod dachem mojego ojca, podczas gdy nie tylko on jest mu przeciwny, ale także moja matka, moi bracia, moje siostry, ba, prawie wszyscy moi przyjaciele są mu przeciwni: w rzeczywistości nazywają mnie „głupcem”, ponieważ zgadzam się z tą „głupotą”¹².

Napisany na wiele lat przed powstaniem pierwszego regularnie ukazującego się czasopisma dla młodych wegetarian list młodego człowieka jest potwierdzeniem

¹² “Vegetarianism and the Young”, *The Vegetarian Messenger*, vol. 8 (1857), cyt. za: Ian Miller, “Evangelicalism and the Early Vegetarian Movement in Britain c. 1847–1860”, *Journal of Religious History*, vol. 35, iss. 2 (2011): 207.

tego, na co zwracają uwagę Kristine Moruzi, Nell Musgrove i Carla Pascoe Leahy. Autorzy wieloautorskiej monografii pt. *Children's Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives* słusznie zauważają, że „Dzieci wyrażają uczucia i emocje w sposób, który jest uwarunkowany – i zależny od nich – okolicznościami historycznymi, ekonomicznymi, kulturowymi i społecznymi”¹³. Powstanie zorganizowanego ruchu wegetariańskiego w wiktoriańskiej Anglii w latach pięćdziesiątych XIX wieku, a następnie, parę dekad później, otwarcie go na najmłodszych członków to czynniki znacząco zmieniające kontekst społeczno-kulturowy: w efekcie wyznaczony został obszar, w którym uczucia i emocje młodych wegetarian mogły nie tylko zostać wyartykułowane, ale również mogły spotkać się z pełnym zrozumieniem.

Publikowane na przełomie XIX i XX wieku czasopisma dla dzieci stworzyły przestrzeń, w której odbywał się proces kształtowania wegetariańskiej tożsamości najmłodszych członków ruchu. Młodzi wegetarianie i wegetarianki otrzymali obietnicę współtworzenia periodyków, których oferta czytelnicza stale się poszerzała. Obok najnowszych informacji o diecie wegetariańskiej i nowych publikacjach poruszających kwestie związane ze zwierzętami i z naturą, obok przepisów i artykułów popularnonaukowych młodzi czytelnicy zachęceni byli do dzielenia się przemyśleniami na tematy związane z dietą roślinną i historiami z ich życia, ich rodzin i przyjaciół. Pod czujnym okiem redaktorów wiktoriańskie dzieci mogły brać udział w konkursach, nadsyłać pisane przez siebie opowiadania i eseje czy też wymieniać poglądy w listach do redakcji i wchodzić w polemiki z innymi członkami ruchu, tworząc w ten sposób zręby dziecięcej wegetariańskiej tożsamości wspólnotowej. Dzięki wspomnianym czasopismom mamy możliwość zetknięcia się z materiałem badawczym, który rzuca światło na wegetariańskie doświadczenia młodych ludzi w przeszłości oraz na emocje z nimi związane.

Listy, eseje i prace konkursowe nadsyłane przez młodych wegetarian są swego rodzaju „śladami życia, zamrożonymi rzeczywistościami”¹⁴. To szczeliny historii, przez które przyglądamy się emocjom i uczuciom młodych wiktorian. Na plan pierwszy wysuwają się współczucie dla zwierząt oraz wpływ diety wegetariańskiej na zdrowie. Nerozłączność tych dwóch aspektów widać wyraźnie w zwycięskiej wypowiedzi ośmioletniego Raymonda Bettsa, który wziął udział w ogłoszonym przez „The Daisy Basket” konkursie na listę sześciu powodów, dla

¹³ Kristine Moruzi, Nell Musgrove, Carla Pascoe Leahy, “Hearing Children’s Voices: Conceptual and Methodological Challenges”, in *Children’s Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspectives*, eds. Kristine Moruzi, Nell Musgrove and Carla Pascoe Leahy (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), 8.

¹⁴ Carolyn Kraus cytowana w: Clarie Lynch, “Ante-Autobiography and the Archive of Childhood”, *Prose Studies. History Theory Criticism*, no. 1 (35) (2013): 105, <https://doi.org/10.1080/01440357.2013.781414>.

których warto przejść na wegetarianizm. Na pierwszym miejscu listy znalazł się ból zadawany zwierzętom. Pośród pozostałych powodów przejścia na wegetarianizm młody autor wymienił wartości odżywcze mięsa (mniejsze niż chleba i owoców), świadomość roli, jaką w ekosystemie odgrywają zwierzęta takie jak świnie, kury i kaczki, łagodność wegetarian (zwierzęta jedzące mięso postrzegane były jako agresywne) oraz szkodliwy wpływ jedzenia mięsa na zęby. Na ostatnim miejscu znalazł się powód, który odsłania aspekty wiktoriańskiej pedagogiki wegetariańskiej: „Ponieważ tak życzy sobie mama”¹⁵. Podobny spłot motywacji odnajdujemy w liście nadesłanym do redakcji przez jednego z młodych czytelników. Redaktor czasopisma przytacza jego treść, z której dowiadujemy się, że autor

[...] jest wegetarianinem od czterech lat i bardzo mu się to podoba. Uważa, że lepiej jest być Wegetarianinem [zapis oryginalny – M.K.], ponieważ zjadacze mięsa nie mogą stwierdzić, czy biedne zwierzę, które jedzą, było chore, czy nie. Następnie mówi o tym, że człowiek, który wykonuje pracę polegającą na zabijaniu, nie myśli o cierpieniu zwierzęcia, a ludzie, którzy je jedzą i być może cieszą się z uczty, nie myślą o jego agonii. Gdyby to była osoba lub dziecko, które nie żyje, byłoby w żałobie, ale ponieważ to tylko zwierzę – być może mała świnka – są szczęśliwi, że uczują, i nie myślą, że być może matka płacze za swoim utraconym młodym¹⁶.

Pośród emocji rejestrowanych przez najmłodszych członków ruchu wegetariańskiego do głosu dochodzi również, sygnalizowane już wcześniej, poczucie osamotnienia, niezrozumienia i wyobcowania wynikające ze społecznej dezaprobaty wobec roślinnej diety:

„The Children’s Garden” bardzo nam się podoba i cieszyliśmy się nim, a cieszylibyśmy się jeszcze bardziej, gdybyśmy mogli uczestniczyć w spotkaniach [organizowanych przez redakcję – M.K.], ponieważ nie mamy tutaj żadnych wegetariańskich towarzyszy, a dzieci często nam dokuczają. Ale jesteśmy do tego przyzwyczajeni i nie przeszkadza nam to, bo nigdy nie chorujemy, nie chodzimy do przychodni tak jak oni ani nie bolą nas zęby¹⁷.

Podobne emocje znajdujemy w liście nadesłanym do redakcji „The Children’s Garden” przez młodą czytelniczkę Sarę Mill:

¹⁵ Raymond Betts, “Six Reasons for Vegetarianism”, *The Daisy Basket*, January (1893): 42.

¹⁶ [List do redakcji], *The Daisy Basket*, January (1893): 47.

¹⁷ “A Welsh Family”, *Children’s Garden*, March 15 (1900): 40.

Wszyscy jesteśmy wegetarianami i byliśmy nimi przez całe nasze życie, choć w wiosce nie ma innych wegetarian. Nigdy nie chciałam spróbować mięsa; często mi je proponowano, ale na samą myśl o nim robi mi się niedobrze. Oczywiście ludzie się z nas śmieją, ale nigdy nie braliśmy żadnych lekarstw – chyba że na odrę. Chciałabym kiedyś zobaczyć innych wegetarian. Mam czternaście lat, w szkole zawsze byliśmy w czołówce klasy, ale teraz opuściłam szkołę i wraz z mamą i siostrami pomagam w prowadzeniu domu i ogrodu¹⁸.

Dziecięce relacje odsłaniają sprzeciw, jaki powszechnie budziła ich dieta. Pozwalają na zarejestrowanie żywotności karnistycznych praktyk kulturowych, które aktywowały się wobec zachowań podważających przekonanie leżące u podstaw kulinarnej kultury Zachodu, że konsumpcja mięsa jest, jak zauważa Melanie Joy, „normalna, naturalna i niezbędna”¹⁹. Jeden z młodych czytelników „The Children’s Garden” wyznaje: „Różni ludzie ostrzegali mnie, że nie będę mógł wstać, że spuchnę do ogromnych rozmiarów, że zzielenię i że umrę z głodu”²⁰. W warunkach tego typu konfrontacyjnej próby sił rola czasopism jako źródeł psychicznego i moralnego wsparcia wydaje się trudna do przecenienia. Ich obecność w życiu młodych wegetarian była czynnikiem wzmacniającym fundamenty tożsamości rodzącej się w „antagonistycznym krajobrazie”²¹, którego charakter wyznaczały – i nadal wyznaczają – praktyki żywieniowe oparte na mięsie.

Wnioski: nowe wiązania

W ramach podsumowania chciałabym wpisać przedstawione w niniejszym artykule refleksje w szerszy kontekst badawczy. Przemysław Czapliński w swoich rozważaniach o metodologicznych dylematach nowej humanistyki zauważa, że jej wyróżnikiem jest nie tylko poszukiwanie „nowych rozwiązań”, ale przede wszystkim to, iż „praktykuje nowe wiązania”²². Taki rodzaj nowych wiązań pojawia się wówczas, gdy

¹⁸ [List do redakcji], *The Children’s Garden*, February 15 (1901): 26.

¹⁹ Melanie Joy, *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism* (San Francisco, CA: Conari Press, 2010), 96–97.

²⁰ Arthur Pickup, “A Big Boy’s Experience”, *The Children’s Garden*, December 1 (1902): 185.

²¹ Maria Fuentes, Christian Fuentes, “Reconfiguring Food Materialities: Plant-Based Food Consumption Practices in Antagonistic Landscapes”, *Food, Culture & Society*, vol. 25, iss. 3 (2022): 520, <http://doi.org/10.1080/15528014.2021.1903716>.

²² Przemysław Czapliński, „Sploty”, *Teksty Drugie*, nr 1 (2017): 9–17, <http://doi.org/10.18318/td.2017.1.1>.

na kulturową historię weganizmu zaczynamy nakładać filtry badawcze wypracowane nie tylko przez studia nad zwierzętami i studia nad weganizmem – koncepcyjnie najbliższych sprzymierzeńców – ale również przez studia nad dzieciństwem, badania nad kulturą materialną oraz studia nad periodykami. Po ich nałożeniu kontury nowych przestrzeni badawczych nabierają ostrości, a dotychczasowe wyobrażenia zaczynają domagać się rewizji i korekty. Dzieje się tak po części dlatego, że jednym z wyznaczników współczesnych badań humanistycznych jest ciągle poszerzanie obszarów badawczych, które dokonuje się za pomocą między innymi swego rodzaju przymierza zawieranego ponad podziałami metodologicznymi. Współistnienie perspektyw badawczych, ich wzajemne przenikanie i oddziaływanie, skutkuje otwieraniem kulturowych marginesów i peryferii lub/i wyznaczeniem nowych obszarów, w których wybrzmiewać mogą, często po raz pierwszy, głosy do tej pory pomijane, niesłyszane lub niesłuchane. Nowe wiązania pozwalają na koncentrowanie krytycznego oglądu na zjawiskach, których tożsamość odsłania się w miarę, jak postępuje „badanie wielości linii przebiegających przez jeden punkt, poznawanie niedomkniętości pola, na którym ów punkt się znajduje, śledzenie mnogości śladów tam pozostawionych i interpretowanie nieoczywistości kierunków, ku którym ślady prowadzą”²³.

Idąc tropem nowych wiązań, zauważamy, że kulturowa historia weganizmu pomimo mnogości znakomitych opracowań²⁴ okazuje się polem niedomkniętym: owo niedomknięcie wydobywa ślady do tej pory pomijane bądź też wypierane przez dominujące dyskursy oraz wyznacza nowe trajektorie interpretacyjne. Wydobyte na światło dzienne ślady odsłaniają aspekty kulturowej historii wegetarianizmu, które do tej pory postrzegane były jako marginalne i nieprzyczyniające się do pogłębienia rozumienia, czym był i jak rozwijał się wegetarianizm w przeszłości oraz tego, jakie kierunki jego rozwoju mogą one zapowiadać. Ślady pozostawione przez najmłodszych wegetarian i wegetarianki w dziewiętnastowiecznej Anglii umożliwiają rozpoczęcie dopisywania kolejnych rozdziałów kulturowej historii ruchu wegetariańskiego. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa redaktorów *Children's Voices from the Past...*:

Odrodzenie się głosów, które wcześniej były w dużej mierze ignorowane i marginalizowane – surowych i często konfrontacyjnych świadectw, które domagały się poważnego potraktowania i uznania ich nieodłącznej prawdy – stanowi przeko-

²³ Czaplinski, „Sploty”, 15.

²⁴ Wystarczy przywołać takie pozycje, jak na przykład: *Vegetarianism: A History* (2000) Collina Spencera, *Vegetarian America: A History* (2004) autorstwa Karen Iacobbo i Michaela Iacobbo, czy też *The Bloodless Revolution. A Cultural History of Vegetarianism from 1600 to Modern Times* (2006) Tristama Stuarta.

nujący argument za tym, jak ważne jest nadanie odpowiedniej wagi dziecięcym perspektywom w historii²⁵.

Przedstawiona perspektywa badawcza wchodzi w relację z koncepcją mikrohistorii w ujęciu Ewy Domańskiej. Dla autorki *Mikrohistorii...* jej wartość zawiera się w tym, że jest historią „bardziej ludzką”, historią „o etnograficznym obliczu, opowiadając[ą] o człowieku »wrzuconym w świat«, o ludzkim byciu w świecie i ludzkim jego doświadczaniu”²⁶. Wsłuchanie się w dobiegające z zakamarków XIX wieku głosy młodych wegetarian pozwala na uchwycenie przemian zachodzących w świecie i w jego codziennym doświadczaniu. Idąc tropem mikrohistorii, które, jak pisze Domańska, „najlepiej oddają te przemiany, opisując drobne wydarzenia powszechnych dni historii, małe świąty »innych ludzi«”²⁷, stajemy się świadkami wyłaniania się współczesnej wrażliwości i świadomości kształtu relacji człowiek – zwierzę. Jak mówi badaczka, mikrohistorie pozwalają nam zobaczyć świat, który znamy, w procesie stawania się.

Zwrócenie uwagi na głosy dzieci skłania do zadawania pytań o rolę, jaką ruch wegetariański wyznaczył im w obszarze szerzenia wiedzy na temat diety roślinnej, o kształt i charakter edukacji młodych wegetarian na przełomie XIX i XX wieku oraz o to, jak młodzi wegetarianie praktykowali wegetarianizm w życiu codziennym. Wpisana w kontekst badań nad dzieckiem oraz rozważań na temat kierunków współczesnych badań historycznych i mikrohistorii historia wegetarianizmu wiktoriańskich dzieci jawi się jako obszar odsłaniający nieznanne dotąd elementy ewolucji pedagogiki wegetariańskiej. Pozwala wreszcie na nieco inne niż dotąd myślenie zarówno o sprawczości dziecięcej, jak i o procesach budowania nowoczesnej tożsamości wegetariańskiej oraz nowoczesnego humanitaryzmu.

Bibliografia

- “A Welsh Family”. *Children’s Garden*, March 15 (1900): 40.
- Asp, Karen. “This 14-Year-Old Wants To Change the Way Kids Think About Vegan Food”. VegNews. 12.05.2019. <https://vegnews.com/2019/5/this-14-year-old-wants-to-change-the-way-kids-think-about-vegan-food> (dostęp: 27.01.2023).
- Betts, Raymond. “Six Reasons for Vegetarianism”. *The Daisy Basket*, January (1893): 42.

²⁵ Moruzi, Musgrove, Pascoe Leahy, “Hearing Children’s Voices”, 10.

²⁶ Domańska, *Mikrohistorie*, 23.

²⁷ Domańska, *Mikrohistorie*, 23.

- Butterflies, Katz, ed. *Why I Will Always Be Vegan. 125 Essays from Around the World*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015.
- Czapliński, Przemysław. „Sploty”. *Teksty Drugie*, nr 1 (2017): 9–17. <http://doi.org/10.18318/td.2017.1.1>.
- “Do Kids Understand Veganism? What Real Vegan Kids Say About Being Vegan”. Fitmomma. 14.03.2018. <https://www.youtube.com/watch?v=D76d9o21W8w> (dostęp: 27.01.2023).
- Domańska, Ewa. *Mikrohistorie. Spotkania w międzyswiatach*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005.
- Fuentes, Maria, Christian Fuentes. “Reconfiguring Food Materialities: Plant-Based Food Consumption Practices in Antagonistic Landscape”. *Food, Culture & Society*, vol. 25, iss. 3 (2022): 520–539. <http://doi.org/10.1080/15528014.2021.1903716>.
- Joy, Melanie. *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. San Francisco, CA: Conari Press, 2010.
- Kubisz, Marzena. “Vegan Literature for Children: Epistemic Resistance, Agency and the Anthropocene”. In *The Routledge Handbook of Vegan Studies*, ed. Laura Wright, 65–75. London–New York: Routledge, 2021.
- [List do redakcji]. *The Children’s Garden*, February 15 (1901): 26.
- [List do redakcji]. *The Daisy Basket*, January (1893): 47.
- Lynch, Clarie. “Ante-Autobiography and the Archive of Childhood”. *Prose Studies. History Theory Criticism*, no. 1 (35) (2013): 97–112. <http://doi.org/10.1080/01440357.2013.781414>.
- Miller, Ian. “Evangelicalism and the Early Vegetarian Movement in Britain c. 1847–1860”. *Journal of Religious History*, vol. 35, iss. 2 (2011): 199–210.
- Moruzi, Kristine, Nell Musgrove, Carla Pascoe Leahy. “Hearing Children’s Voices: Conceptual and Methodological Challenges”. In *Children’s Voices from the Past: New Historical and Interdisciplinary Perspective*, eds. Kristine Moruzi, Nell Musgrove and Carla Pascoe Leahy, 1–25. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Pickup, Arthur. “A Big Boy’s Experience”. *The Children’s Garden*, December 1 (1902): 185.
- Rosenfield, Julie H. “Introduction”. In *Vegan Stories*, ed. Julie H. Rosenfield, 15–16. St Leonards-on-Sea: The Vegan Society, 2002.
- Szyborska, Karolina. „Children studies jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem”. *Teksty Drugie*, nr 1 (2016): 189–205. <https://doi.org/10.18318/td.2016.1.12>.
- The Daisy Basket*. Manchester: The Vegetarian Society, 1894.
- “Videos”. PETA Kids. <https://www.petakids.com/videos/> (dostęp: 27.01.2023).
- Wallace, Hygeia. “Address”. *The Children’s Realm*, February (1908): 33.
- Walsh, Alice. [List do redakcji]. *The Children’s Garden*, June (1903): 86.
- Zephaniah, Benjamin. “Foreword”. In *Vegan Stories*, ed. Julie H. Rosenfield, 12–13. St Leonards-on-Sea: The Vegan Society, 2002.

Marzena Kubisz – dr hab., prof. UŚ. Interesuje się literaturą dziecięcą, studiami nad oporem, kulturą powolności, studiami nad weganizmem i humanistyką środowiskową. Zajmuje się badaniem codziennego oporu pod kątem jego cielesnych wymiarów (*Strategies of Resistance. Body, Identity and Representation in Western Culture*, Frankfurt am Main 2003) oraz w aspekcie kulturowego przyspieszenia (*Resistance in the Deceleration Lane. Velocentrism, Slow Culture and Everyday Practice*, Frankfurt am Main 2014). Jej publikacje z zakresu studiów wegańskich obejmują eseje o cielesności wegańskiej, reprezentacjach weganizmu w filmie, miejscu studiów wegańskich w badaniach akademickich oraz wegańskiej literaturze dziecięcej. Organizatorka polskich seminariów poświęconych studiom nad weganizmem. Zastępczyni redaktora naczelnego polskiego czasopisma naukowego „Er(r)go. Teoria – Literatura – Kultura”. E-mail: marzena.kubisz@us.edu.pl.

Marzena Kubisz – associate professor. She is interested in children's literature, resistance studies, the culture of slowness, studies of veganism and environmental humanities. She investigates everyday resistance in terms of its bodily dimensions (*Strategies of Resistance. Body, Identity and Representation in Western Culture*, Frankfurt am Main 2003) and in terms of cultural acceleration (*Resistance in the Deceleration Lane. Velocentrism, Slow Culture and Everyday Practice*, Frankfurt am Main 2014). Her publications in the field of vegan studies include essays on vegan corporeality, representations of veganism in film, the place of vegan studies in academic research and vegan children's literature. Organiser of Polish seminars on veganism studies. Deputy editor-in-chief of the Polish academic journal “Er(r)go. Theory – Literature – Culture”. E-mail: marzena.kubisz@us.edu.pl.